

Łukaszewicz, Bohdan

Praca przymusowa w Trzeciej Rzeszy w latach II wojny światowej

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 487-490

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bohdan Łukaszewicz

PRACA PRZYMUSOWA W TRZECIEJ RZESZY W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

Staraniem Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego i Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie w dniach 28—29 kwietnia 1978 roku w Kikicach pod Olsztynem zorganizowano ogólnopolską sesję naukową na temat *Praca przymusowa w Trzeciej Rzeszy w latach II wojny światowej. Stan i potrzeby badawcze*. W sesji udział wzięli, obok zaproszonych gości, historycy i prawnicy z Gdańska, Koszalina, Olsztyna, Warszawy, Wrocławia i Zielonej Góry.

Obrady, którym przewodniczyli kolejno: doc. dr hab. Franciszek Połomski (Uniwersytet Wrocławski), prof. dr hab. Bogusław Drewniak (Uniwersytet Gdański), doc. dr hab. Alfred Konieczny (Uniwersytet Wrocławski), doc. dr Zygmunt Lietz (Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego) — otworzył mgr Ireneusz Olszta — przewodniczący Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, prezes Sądu Wojewódzkiego w Olsztynie. W swym wystąpieniu mówca przypomniał, iż problematyka przymusowego zatrudnienia robotników i jeńców wojennych w organizmie gospodarczym Trzeciej Rzeszy stała się przedmiotem wnikliwych badań, podjętych bezpośrednio po zakończeniu wojny na zlecenie rządu polskiego. Był to problem istotny, ponieważ dotyczył setek tysięcy ludzi — najczęściej młodych, bezradnych, wyrwanych brutalnie ze swych domów rodzinnych, ludzi, których zdrowie i siły z okrucieństwem eksploatowano bezkarnie całymi latami. Było to przejawem określonej polityki narodowościowej Trzeciej Rzeszy. Koalicja antyfaszystowska lat 1941—1945 zakwalifikowała tę politykę wraz ze wszystkimi jej przejawami do kategorii zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości. Przedsięwzięcia zainicjowane przez rząd polski w 1945 roku miały na celu między innymi ustalenie strat ludzkich, łącznie z rozpoznaniem stanu zdrowotnego ludności, oraz w ślad za tym określenie rozmiarów zbrodni popełnionych przez nazistowskie Niemcy na narodzie polskim, ustalenie odpowiedzialności za te zbrodnie. I właśnie w tym kontekście ukazały się pierwsze publikacje Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Spośród owych publikacji po dzień dzisiejszy kontynuowane są *Documenta Occupationis* — „jedno z najcenniejszych w literaturze światowej wydawnictw seryjnych, obrazujących funkcjonowanie systemu faszyzmu niemieckiego i dzieje martyrologii narodu polskiego w latach II wojny światowej”. Jednocześnie zaczęto gromadzić relacje, pamiętniki i wspomnienia byłych robotników przymusowych w Trzeciej Rzeszy. Kontynuowano zarówno prace dochodzeniowo-ślędcze, jak i dokumentacyjno-archiwalne. Starano się przede wszystkim uzyskać odpowiedź na pytanie, jak było i dlaczego tak było.

W 1970 roku Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie, przy współudziale olsztyńskiego Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację i innych instytucji, ogłosiła konkurs na pamiętniki i wspomnienia byłych robotników przymusowych. W cztery lata później Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie przy pomocy Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu i przy finansowym poparciu Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie zebrala relacje od byłych robotników i jeńców wojennych z terenu Prus Wschodnich. Przy tej sposobności uzyskano też liczne dokumenty i fotografie. Od kilku lat wreszcie badania nad zagadnieniem pracy przymusowej w Prusach Wschodnich w okresie II wojny światowej prowadzone są z inicjatywy Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. W 1977 roku Ośrodek opublikował dwie książki na ten temat: pracę Bohdana Kozięło-Poklewskiego *Zagraniczni robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej* oraz zbiór relacji i wspomnień robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich, zatytułowany *Ze znakiem „P”*. W druku znajduje się praca Ireny Sikorskiej *Wiersze i pieśni polskich robotników przymusowych w Trzeciej Rzeszy*. Nie sposób wymienić tu licznych artykułów, wiążących się z tematem sesji, a opublikowanych w ostatnich latach. Ogółem zrobiono już wiele, aby odsłonić zbrodniczy mechanizm gospodarki Trzeciej Rzeszy. Jednakże nie można na tym poprzestać — należy kontynuować zarówno prace badawcze, jak też popularyzacyjne.

Na zakończenie swego wprowadzenia Ireneusz Olszta podkreślił, iż nie-przypadkowo sesję zorganizowano w kwietniu, Miesiącu Pamięci Narodowej.

W trakcie dwudniowych obrad przedstawiono 11 referatów oraz 4 komunikaty naukowe:¹

prof. dr hab. Bogusław Drewniak (Gdańsk), *Propaganda hitlerowska w środowisku zagranicznych robotników przymusowych i jeńców wojennych w Trzeciej Rzeszy*;

doc. dr hab. Alfred Konieczny (Wrocław), *Rola hitlerowskiego aparatu represyjnego w akcji eksterminacyjnej zagranicznych robotników przymusowych w Trzeciej Rzeszy*;

doc. dr hab. Franciszek Połomski (Wrocław), *Aspekty rasowe w postępowaniu z robotnikami przymusowymi i jeńcami wojennymi w Trzeciej Rzeszy w latach II wojny światowej*;

dr Bogdan Cybulski (Wrocław), *Problematyka prawna pozbawiania jeńców wojennych narodowości polskiej statusu jenieckiego*;

mgr Przemysław Mnichowski (Zielona Góra), *Karne obozy pracy przymusowej w systemie gestapo*;

dr Bohdan Kozięło-Poklewski (Olsztyn), *Zasady i rozmiary przymusowego zatrudnienia obywateli okupowanych obszarów Związku Radzieckiego (Ostarbeiterów) w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej*;

doc. dr Zygmunt Lietz (Olsztyn), *Praca przymusowa jeńców wojennych w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej*;

¹ Referaty i komunikaty zostaną wydane przez Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w serii „Rozprawy i Materiały OBN”, stąd w tym miejscu ograniczono się jedynie do zasygnalizowania ich tematów.

Jan Boenigk (Olsztyn), *Stosunek ludności Warmii i Mazur do robotników przymusowych i jeńców wojennych*;

dr Konrad Ciechanowski (Gdańsk), *Robotnicy przymusowi na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939—1945*;

mgr Tadeusz Goździcki (Koszalin), *Udział robotników przymusowych w ruchu oporu na terenie tzw. „starej” Rzeszy*;

mgr Andrzej Zientarski (Koszalin), *Sonderbehandlung w systemie represji gestapo wobec robotników przymusowych*;

mgr Irena Sikorska (Olsztyn), *Samorodna twórczość literacka polskich robotników przymusowych w Trzeciej Rzeszy i na obszarach wcielonych w latach 1939—1945*;

mgr Bohdan Łukaszewicz (Olsztyn), *Relacje i wspomnienia jako źródło do badań nad sytuacją robotników przymusowych i jeńców wojennych w Trzeciej Rzeszy w latach 1939—1945*;

Ewa Korc (Olsztyn), *Materiały źródłowe do problematyki pracy przymusowej w zasobach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie*.

W dyskusji jako pierwszy głos zabrał dr Jan Mikulski — naczelnik wydziału śledczego Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Zatrzymał się nad niektórymi aspektami postępowania służb zdrowia Trzeciej Rzeszy wobec robotników przymusowych. Ogólne badania wykazują zróżnicowanie postaw służb zdrowia wobec Polaków, tzw. „Ostarbeiterów” czy robotników z krajów zachodnioeuropejskich. Polacy i „Ostarbeiterzy” traktowani byli z reguły gorzej. Zwraca uwagę występowanie szeregu przepisów nakazujących wręcz do zróżnicowania. Pierwsza ich grupa (wprowadzone w latach 1940—1941) wiąże się z przepisami umożliwiającymi uchylenie się od udzielania pomocy lekarskiej robotnikom przymusowym z Polski; następną grupą przepisów i decyzji władz administracyjnych Rzeszy dotyczy zagadnienia przerywania ciąży i germanizacji urodzonych na terenie Rzeszy dzieci robotnic przymusowych, polskich i wschodnich. Warto tu dodać, iż Niemcy rozpatrywali możliwość stosowania tzw. Sonderbehandlung wobec dzieci, które nie były „dobrej krwi”.

Zygmunt Lietz zwrócił uwagę na trudności, z którymi trzeba się borykać przy ustalaniu dokładnej liczby robotników przymusowych, którzy zostali przeniesieni ze statusu jenieckiego. Nawiązał również w swym wystąpieniu do sądownictwa specjalnego i doraźnego oraz wyników działalności tych sądów na terenach Prus Wschodnich.

Bogusław Drewniak podzielił się uwagami i spostrzeżeniami z pracy nad materiałami zawartymi w zasobach archiwów wojewódzkich. Odpowiadając zaś na pytanie Alfreda Koniecznego, czy w filmach produkowanych w Trzeciej Rzeszy przedstawiane były warunki pracy robotników przymusowych, stwierdził, iż nie można wiele powiedzieć na temat filmów krótkometrażowych, gdyż stan badań jest niezadowalający, a filmów tych produkowano rocznie około 1500 tytułów. Natomiast jeśli chodzi o filmy fabularne, zaledwie w kilku pojawiają się pewne elementy warunków pracy robotników przymusowych, ale nigdy nie przedstawiające faktycznego stanu rzeczy.

Franciszek Polomski zgłosił pod adresem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych postulat wydania informatora o zasobach aktowych archiwów terenowych, dotyczących zbrodni hitlerowskich. Przedstawił też konieczność

opracowania monograficznego problematyki przymusowego zatrudnienia w latach II wojny światowej. Jednocześnie, ustosunkowując się do zagadnienia Sonderbehandlungu jako elementu represji gestapo, stwierdził, iż ocena Sonderbehandlungu z punktu prawniczego do niczego nie prowadzi, jako że trudno mówić o prawie w „państwie stanu wyjątkowego”. Zwrócił też uwagę, iż samorodna twórczość robotników przymusowych w Trzeciej Rzeszy nosi w sobie wiele cech wspólnych z podobną twórczością polskich robotników, będących na „saksach”.

Jan Boenigk poparł postulat opracowania informatora o zasobach aktowych archiwów terenowych, dotyczących zbrodni niemieckich.

Konrad Ciechanowski zwrócił uwagę, iż polscy robotnicy przymusowi, zatrudnieni na terenie „starej” Rzeszy, mieli kontakt z krajem: w Berlinie istniała grupa Armii Krajowej „Reich”, podlegająca okręgowi „Pomorze”. Wspomniał też, iż w Prusach Wschodnich — według podziatu sprzed października 1939 roku — działały grupy AK oraz Związku Jaszczurczego.

Następnie głos zabrali zaproszeni na sesję byli robotnicy i jeńcy wojenni, zatrudnieni przymusowo w latach II wojny światowej na terenie Prus Wschodnich: Zygmunt Chełstowski, Franciszek Dobrzyński, Antoni Krasnodębski, Piotr Meledyn oraz Julian Moczulski, dzieląc się swymi wspomnieniami z okresu wojny².

Podsumowania sesji dokonał Alfred Konieczny. Stwierdził, iż mimo znaczących dokonań nad odtworzeniem obrazu pracy przymusowej w Rzeszy w latach wojny, stan badań nad tą problematyką nie jest zadowalający. Podkreślając, iż historiografia i publicystyka zachodnia ujmują to zagadnienie jednostronnie, eksponując aspekt ekonomiczny pracy przymusowej, przed nauką polską stoją zadania wielopłaszczyznowego przedstawienia problematyki przymusowego zatrudnienia w Trzeciej Rzeszy. W tym celu należy: a) włączyć do badań szersze grono prawników, lekarzy; b) podjąć próbę koordynacji tych badań poprzez ścisłą współpracę terenowych ośrodków naukowych z okręgowymi komisjami badania zbrodni hitlerowskich; c) zagwarantować szerszy przepływ informacji między tymi ośrodkami, zarówno co do posiadanych materiałów źródłowych, jak i podejmowanych dochodzeń badawczych oraz opracować informator o zasobach archiwów wojewódzkich. Jednocześnie stwierdził, iż opracowanie takich zagadnień jak rola Wehrmachtu w problematyce jenieckiej, praca przymusowa dzieci i młodzieży, stosunek ludności cywilnej wobec przymusowo zatrudnionych pozwoli na podjęcie próby monograficznego ujęcia pracy przymusowej w Trzeciej Rzeszy w latach II wojny światowej.

Po zakończeniu sesji jej uczestnicy zwiedzili byłą kwaterę Hitlera w Gierłoży.

---

² Pełne relacje byłych robotników przymusowych i jeńców wojennych znajdują się w zbiorach specjalnych Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego: sygn. PTH-R 429, PTH-R 422—424, PTH-R 423, PTH-R 377, Wspomnienia jeńca wojennego Juliana Moczulskiego (nr obozowy 47818 Stalag IA Stablack). Por. też *Ze znakiem „P”. Relacje i wspomnienia robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich*. Wybór i opracowanie B. Koziello-Poklewski, B. Łukasiewicz. Wstęp B. Koziello-Poklewski, Olsztyn 1977, ss. 29—45, 81—83, 92—94.